

צוואות בכתב-יד: פשטות ונגישות מול נטל הוכחה מוגבר והגנה על רצון המצווה

פרופ' דורון מנשה¹; עו"ד דון סוסנוב²

"[כב' השופט ש' שוחט]: עקרון החופש לצוות וגם העיקרון 'מצוה לקיים דברי המת' אינם יכולים לעמוד בזכות עצמם כבחלל ריק, שכן שניהם יכולים להתקיים אך ורק מתוך התחקות אחר כוונתו האמיתית של המצווה"³.

א. מבוא

בישראל, לעומת ארצות אחרות בעולם⁴, צוואה בכתב-יד היא אחת הצורות המוכרות לעריכת צוואה לפי סעיף 18 לחוק הירושה ("צוואה נעשית בכתב יד, בעדים, בפני רשות או בעל-פה"). לכאורה, מדובר בדרך פשוטה, נגישה וישירה - המנוח כותב על פתק את רצונו בכתב ידו, חותם, מוסיף תאריך, וזהו: לפנינו צוואה כשירה על פי הוראות סעיף 19 לחוק הירושה ("צוואה בכתב יד תיכתב כולה ביד המצווה, תישא תאריך כתוב בידו ותיחתם בידו").

בית המשפט העליון (כב' השופט ס' גובראן, בהסכמת השופטות א' פרוקצ'יה ו-מ' נאור) היטיב להסביר זאת בעניין פלוני⁵ (סעיף 8 לפסק הדין):

"מן האמור בסעיף זה [סעיף 19 לחוק הירושה] למדים אנו, כי הדרישות הפורמאליות לאישור צוואה בכתב יד הינן מצומצמות, שלא לומר מצומצמות ביותר, וזאת בהשוואה לצוואת אחרות. כך, אין צורך בנוכחותם של עדים או עורך-דין או שופט. על כן, יכול אדם לרשום בכתב-ידו על פתק מה יעשה ברכושו לאחר מותו, לחתום על הפתק ולהוסיף תאריך והנה בידו צוואה כדת וכדין. לא זו אף זו, במקרים מסוימים ניתן להכיר במסמך כלשהו כצוואה אף מבלי שהתקיימו שני התנאים האחרונים הנוגעים לחתימת המבקש ולקיומו של תאריך, ובלבד שהוכח כי הצוואה משקפת את רצונו האמיתי והחופשי של המצווה (סעיף 25 לחוק הירושה)".

ראו גם התיאור של פרופ' ש' שילה בספרו⁶:

"אחת הדרכים הקלות ביותר לעריכת צוואה היא בכתב יד. אין צורך בדבר נוסף

¹ פרופסור לדיני ראיות בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה; מחבר המאמר "ההיגיון של סעיף 25 לחוק הירושה", ספר מנשה שאוה: מחקרים במשפט לזכרו (בעריכת אהרון ברק ודניאל פרידמן), 2006, עמודים 463-495.

² עו"ד סוסנוב עוסק בליטיגציה מורכבת וייצג לקוחות בתיקים מגוונים בבתי המשפט לענייני משפחה. הרשימה משקפת את דעתו האישית בלבד.

³ ש' שוחט פגמים בצוואות (מהדורה שלישית, תשע"ו-2016), בעמ' 170-171.

⁴ יצויין כי גם במקומות שבהם הצוואה בכתב-יד הוכרה, קיימות מגבלות על כתיבת צוואות מסוג זה, למשל: "נתינת הזכות לכתוב צוואה בכתב יד רק לחיילים או ליורדי הים" (ראו ש' שילה, פירוש לחוק הירושה, התשכ"ה-1965 (1992), בעמ' 189 (להלן: "שילה").

⁵ ע"א 1978/05 פלוני נ' פלוני (10.1.2007) (להלן: "עניין פלוני").

⁶ ראו שילה, לעיל ה"ש 4, בעמ' 187.

על כלי כתיבה - לא עדים, לא עורך דין, לא נוטריון ולא שופט. בינו לבין עצמו יכול אדם להורות מה יעשה ברכושו לאחר מותו, לשים את הכתוב בין מסמכיו, ולפניו צוואה כשרה למהדרין שתכובד לאחר מותו. כל מה שיש להקפיד עליו הוא שהכל יירשם בכתב ידו, שיכתוב תאריך ויחתום על המסמך. וכפי שנראה להלן, אף אם שכח לרשום תאריך או לחתום, עדיין קיים סיכוי סביר שצוואתו תאושר".

אולם, למרות הפשטות החיצונית, אנו נראה ברשימה זו כי הקושי המובנה בקביעת גמירות דעת המצווה בצוואה בכתב-יד, הנובע מהיעדר טקסיות ומנגנוני אימות, מצדיק הטלת נטל הוכחה מוגבר על המבקש לקיים צוואה מסוג זה, ביחס לנטל שמוטל על מי שמבקש לקיים צוואה בעדים, בפני רשות או בעל פה⁷ (יתר צורות הצוואה לפי סעיף 18 לחוק הירושה). דרישה זו נועדה להבטיח שבית המשפט יממש את רצונו האמיתי והסופי של המצווה.

האופי הבלתי פורמלי של צוואה בכתב-יד, הנכתבת לעיתים קרובות ללא ליווי משפטי ומתגלה בין מסמכיו האישיים של המנוח, מעורר קושי מהותי בקביעת גמירות הדעת של המצווה ליצור מסמך משפטי מחייב וסופי. בניגוד לצוואות הנערכות בסיוע עורך דין או במעמד טקסי ורשמי, פתק בכתב-יד עשוי לייצג מחשבה ראשונית, טיוטה, משאלה מותנית, או הבעת רצון שלא התגבשה לכדי צוואה מוגמרת וסופית. היעדר "רגע צוואתי" ברור (כמו חתימה בפני עדים או רשות) מקשה להבחין בין מסמך אקראי לבין מעשה משפטי כבד משקל. קושי זה, הנובע מהאופי הפנימי והאישי של יצירת המסמך, מחייב רף הוכחה גבוה יותר כדי להבטיח שבית המשפט אכן מממש את רצונו האמיתי, הסופי והמגובש של המצווה.

רשימה זו תבחן את הנימוקים להטלת נטל הוכחה מוגבר (לצורך הוכחת גמירות דעת המצווה) על המבקש לקיים צוואה בכתב-יד ותדגים מדוע הדבר חיוני להגנה על רצונו האמיתי של המצווה ולמניעת עיוות דין.

ב. החסרונות המובנים בצוואה בכתב-יד

צוואה בכתב-יד נשענת על אמינותו של כתב-היד ועל ההנחה כי אדם כותב את רצונו באופן חופשי ואותנטי. אך דווקא בכך טמונים חסרונות משמעותיים שיש לתת עליהם את הדעת:

ראשית, היעדר עדים או גורם מאמת: בניגוד לצוואה בעדים, בפני רשות או בעל פה - שבה קיימת עדות חיצונית למסמך ולנסיבות חתימתו - הרי שבצוואה בכתב-יד אין גורם ניטרלי המאשר את הפעולה. המשמעות של כך ברורה: אין מי שיעיד על מצב המצווה בעת כתיבת הצוואה; אין מי שיאשר שלא הופעל לחץ או השפעה בלתי הוגנת על המצווה; אין גורם שמאמת שהמסמך אכן נכתב ונחתם במועד הנטען. מעבר לכך, בצוואה בכתב-יד נעדר המימד הטקסי שתכליתו לעורר את המצווה להתבונן בכובד ראש במעשיו ולהבין את המשמעות המשפטיות שלהם.

שנית, קיימת חשיפה גבוהה יותר לזיופים⁸ או שינויי נוסח לגבי מסמך שנכתב בכתב-יד. כתב-יד ניתן להעתקה או

⁷ על פי סעיף 23(א) לחוק הירושה, רק שני סוגי אנשים כשרים לצוות בעל-פה והצוואה חייבת להיעשות בפני שני עדים: "שכיב מרע וכן מי שרואה עצמו, בנסיבות המצדיקות זאת, מול פני המוות, רשאי לצוות בעל-פה בפני שני עדים השומעים לשונו".

⁸ לעמדה אחרת, ראו שילה, לעיל ה"ש 4, בעמ' 188: "הטענה של המצדדים בצוואות בכתב יד אומרת שכתב יד של אדם המשתרע

לחיקוי, ולעיתים קל להוסיף או לגרוע מילים, להחליף תאריכים או לבצע תיקונים שלא ניכרים לעין בלתי מקצועית. מאחר שהמסמך נשמר לרוב בביתו של המצווה או בידי קרובים, והוא חסר כל מערכת רישום, תיעוד או בקרה, קשה לעקוב אחר שרשרת הטיפול בו או לוודא שלא נעשו בו שינויים לאחר כתיבתו וחתימתו. לכן, בהיעדר מנגנון בקרה פורמלי - כגון עדים, רשות מאמתת או מסגרת טקסטית - הסיכון לעיוות רצונו של המצווה גדל משמעותית בצוואה מסוג זה.

שלישית, קיים קושי לאמת את כתב-היד של המצווה: אמנם ניתן להיעזר במומחים גרפולוגיים⁹, אך חוות דעת מסוג זה אינן ודאיות לחלוטין, ולעיתים קרובות הן שנויות במחלוקת¹⁰. מומחה אחד עלול להגיע למסקנות סותרות ממומחה אחר בגלל שיטות שונות, טווח טעויות, או הטיות קוגניטיביות. יתרה מזו, יש מגבלות טכניות בבדיקות עצמן: בדיקות דיו ונייר, זיהוי שחזורים או תמורות בטקסט.

לפירוט נוסף אודות הקשיים שבעריכת צוואה בכתב-יד - ראו דבריו של כב' השופט ש' שוחט בספרו¹¹, בין היתר לגבי העדרם של מנגנוני בקרה שונים הקיימים בצוואות אחרות, אשר אמורים למנוע התערבות חיצונית בה, לרבות המימד הטקסי שאמור להעמיד את המצווה הן על הרצינות שבה עליו להתייחס לפעולה המשפטית שאותה הוא מבצע והן על השפעותיה האפשריות.

ראו גם עניין פלוני הנזכר לעיל¹²:

"לא בכדי מציין המלומד ש' שילה כי קיים יחס אמביוולנטי כלפי צוואה בכתב יד (שילה, עמ' 187-190). מחד, יש הרואים בצוואה מן הסוג האמור בדרך הזולה, הפשוטה והקלה ביותר להבעת רצונו של אדם בנוגע למה שייעשה ברכושו לאחר מותו (...). מאידך, הובע לא אחת החשש שמא פתקים שונים אשר יימצאו בעיזבונו של המנוח יאושרו כצוואה, וזאת אף אם האחרון כלל לא גמר אומר לצוות את רכושו לאדם אחר. כך, לעיתים אין זה ברור אם אותן תרשומות אישיות שכתב המנוח בינו לבין עצמו הגיעו לדרגה של צוואה ממש או שמא הן הינן בגדר בקשה והבעת משאלה גרידא. עוד נטען, כי צוואה בכתב יד ניתנת לזיוף ביתר קלות, וכן כי צוואה מן הסוג האמור נעדרת את כל אותם המנגנונים הקיימים

על צוואה כולה, איננו ניתן לזיוף...".

⁹ אין חולק כי מקצוע הגרפולוגיה הגיע לדרגת "מדע שימושי ממש" (ראו, למשל, ע"א 4175/12 תעשית אבן וסיד בע"מ נ' גדיר (10.3.2014), סעיף 18 לפסק הדין והאסמכתא הנזכרת שם).

¹⁰ ראו למשל, ת"ע (משפחה - נצי" 33239-03-18 כ.פ.נ' ת.א. (28.1.2020), סעיף 33 לפסק הדין: "השוואת כתבי יד הינו תחום פסאודו - מדעי לכל היותר הגובל באמנות ... אין הכשרה פורמלית לעיסוק בכך ... אין תואר אקדמי בתחום ... אין ביסוס תיאורטי תקף ואין רישוי לכך ... למעשה כל אדם העוסק בתחום יכול לכנות עצמו מומחה ... למעשה, דווקא השכנוע העצמי של המומחית מטעם המתנגדת כי מדובר בזיוף אל מול יתר העובדות מלמד על חוסר הבסיס והיעדר המהימנות והתקפות של חוות דעתה". ראו גם: ת"ע (משפחה - אש') 31404-10-20 א. ק' האפוטרופוס כללי במחוז דרום (9.12.2022), סעיף 48 לפסק הדין: "בנסיבות האמורות ובשעה שלפני לא מונחת חוות הדעת לבדה, אלא מכלול של עדויות וראיות ולנוכח המגבלו שיש בעצם ההסתמכות על מדע לא מדויק, כדוגמת חוות דעת לניתוח כתב יד, מצאתי כי לא נסתרה החזקה שהמנוח אכן חתם על הצוואה בעצמו כפי שדורש הדין".

¹¹ ש' שוחט פגמים בצוואות (מהדורה שלישית, תשע"ו-2016), בעמ' 37 ואילך.

¹² עניין פלוני, לעיל ה"ש 5.

בצוואות אחרות שנועדו לשמור אותה מפני התערבות חיצונית, דוגמת הפעלת לחץ פסול על המנוח. לבסוף טוענים המתנגדים, כי צוואה מן הסוג האמור חסרה את המימד הטקסי, שתכליתו הינה, בין היתר, לגרום לכותב הצוואה לחשוב היטב על מעשיו ועל השלכותיהם (...).

ג. עקרונות יסוד המצדיקים החמרה בנטל ההוכחה המוטל על מבקש הקיום של צוואה בכתב-יד

נוסף על החסרונות המובנים בצוואה בכתב-יד, קיימים גם עקרונות יסוד אשר מצדיקים החמרה בנטל ההוכחה (לצורך הוכחת גמירות הדעת של המצווה) המוטל על מבקש קיום הצוואה, בפרט כאשר מדובר בצוואה בכתב-יד.

ראשית, "רצון המת" כערך עליון בדיני ירושה: המערכת המשפטית שואפת לממש את רצונו האוטונומי של המצווה. משום שהמנוח אינו יכול להתייצב ולהבהיר את נסיבות כתיבת הצוואה, נדרש רף הוכחה גבוה יותר כשהמסמך הוא צוואה בכתב-יד שאינו נהנה מאימות פורמלי.

שנית, איזון בין אוטונומיה לבין מניעת ניצול: החוק מכיר בזכותו של אדם להחליט כיצד יחולק רכושו. אבל לצד זאת, קיימת חובה להגן על המצווה מפני ניצול, לחץ, תחבולה או זיוף - סכנות שהסיכון להן גבוה במיוחד בצוואות בכתב-יד, שבהן אין פיקוח פורמלי. לכן, הנטל המוגבר המוטל על מי שמבקש לקיים צוואה בכתב-יד נועד להבטיח שהאוטונומיה של המצווה תישמר מבלי לפגוע בצורך להגן עליו.

שלישית, שמירה על יציבות וביטחון משפטי: קיום צוואה שאינה ודאית עלול לפגוע במערכת היחסים במשפחה, באמון הציבור ובמערכת המשפט. הדרישה לנטל מוגבר לגבי צוואות בכתב-יד מפחיתה את הסיכון לפסקי דין המבוססים על מסמכים מפוקפקים שנוצרים בסביבה שאינה מבוקרת.

ד. פסיקת בתי המשפט - מגמה של זהירות יתרה לגבי צוואה בכתב-יד

הלכה פסוקה מלפני כ-60 שנה כי בבקשה לקיום צוואה שנעשתה בעל-פה "יש צורך בראיות חזקות", וכפי שנראה ברשימה זו, הלכה זו חלה ביתר שאת - ומקל חומר - לגבי צוואה בכתב-יד.

בית המשפט העליון עמד על הצורך הזה בעניין **פלדמן**¹³ בפסק דין קצר וברור (האוחז חצי עמוד), והסביר כי:

"טעמיה של הלכה זו מובנים באשר יש צורך להבטיח כי אכן אותם דברים המיוחסים למנוח כדברי צוואתו אמנם נאמרו על-ידיו, וכי מה שאמר נאמר על-ידיו בשעה שהיה שפוי בדעתו וללא לחץ כלשהו. הלא אין אפשרות לשמוע את בעל הדברים עצמו שהרי הוא הלך לעולמו ואין מי שיוכל להכחיש או להסביר את דבריו ולהכחיש את גירסת העדים ובמצב דברים זה נוצרת האפשרות לאנשים בלתי-מהוגנים להביא עדויות שקר בתקווה שלא יוכחשו. מסיבה זו, על בית-המשפט להיזהר משנה זהירות ולבדוק היטב אם אכן ניתן לסמוך על

¹³ ע"א 138/64 פלדמן (שוורץ) נ' טריפמן, פ"ד כ(2) 419 (1966).

העדים המעידים על הצוואה שנעשתה בעל-פה¹⁴.

והנה, שלושים שנה לאחר מכן, בית המשפט העליון (כב' השופט א' לוי, בהסכמת כב' הנשיא א' ברק) שב על הלכה זו בעניין **חנוכה**¹⁴, שם נקבע כי בית המשפט קמא היה רשאי לקבוע כי מחומר הראיות שהונח בפניו מתעורר ספק ממשי בדבר גמירת-דעתה ורצונה של המנוחה לצוות את רכושה. כב' השופט טירקל אף שהיה בדעת מיעוט (כי סבר, בנסיבות שם, שדווקא אין מקום לספק בדבר אמיתותה של הצוואה בעל-פה, לרבות גמירות דעת המנוחה) ציין באוביטר - לגבי צוואות בכתב-יד - כי (סעיף 3 לחוות דעתו):

"יצוין כי בסעיף 25(ב) לחוק, שעניינו צוואה בכתב יד, נכללה דרישה מפורשת - שלא נכללה בסעיף 25(א) שעניינו גם צוואות בצורות אחרות - '... בדבר גמירת דעתו של המצווה ...'. דומה כי טעמה של הדרישה בכך שצוואות בצורות אחרות, כמו צוואה בעדים, צוואה בפני רשות וצוואה על-פה, יש בעשייתן מידה של טקסיות ורשמיות המעידה על רצינותו של המעמד ועל גמירת-דעתו של המצווה. לפיכך לא הוזכר לגביהן הצורך בגמירת-הדעת במילים מפורשות. אולם בצוואה בכתב יד - שמן הסתם נכתבת על-ידי המצווה בינו לבינו ושלא במעמד טקסי ורשמי - היה צורך בדרישה מפורשת (לדעה אחרת ראו שילה [15], בעמ' 231). ואולי ניתן ללמוד מכך שנטל הוכחתה של גמירת-הדעת בצוואה בכתב יד כבד מנטל הוכחתה של גמירת-הדעת בצוואות בצורות אחרות, שהוא קל יותר".

יש לציין כי אף שכב' השופט טירקל היה בדעת מיעוט בעניין **חנוכה**, אין בכך כדי לפגוע בתוקף המשפטי של דבריו לגבי נטל ההוכחה המוגבר הנדרש לגבי צוואות בכתב-יד (ואכן, דעת הרוב בפסק הדין לא הסתייגה מדבריו אלו). למעשה, הקביעה שלו (באוביטר) בדבר הצורך בנטל הוכחה מוגבר לגבי צוואה בכתב-יד אינה אלא תיאור הדין המתחייב והמתבקש: צוואה בכתב-יד, הנכתבת על ידי המצווה בינו לבינו, נעדרת מידה של טקסיות או אימות פורמלי, ולכן מחייבת רף ראייתי גבוה יותר להבטחת גמירות דעת המצווה. זה דבר מובן מאליו.

ד(1). במאמר מוסגר - התפתחות סעיף 25(ב) לחוק הירושה

לפני תיקון מס' 11 לחוק הירושה משנת 2004, סעיף 25(ב) לחוק הירושה (שנוסח בתיקון מס' 7, תשמ"ה-1985) קבע במפורש כי בית המשפט רשאי לקיים צוואה בכתב-יד ("לא היה לבית המשפט ספק באמיתותה של צוואה בכתב יד ובדבר גמירת דעתו של המצווה, רשאי הוא, בנסיבות מיוחדות, לקיימה אף בהעדר חתימה או תאריך כנדרש בסעיף 19"). דרישה מפורשת זו ל"גמירת דעתו של המצווה" נכללה רק לגבי צוואה בכתב-יד, ולא בסעיף 25(א) שחל על צוואות אחרות. כפי שהסביר כב' השופט טירקל בפסק הדין בעניין **חנוכה**, ההגיון מאחורי הבחנה זו היה שצוואות אחרות (כגון צוואה בעדים, בפני רשות או בעל פה) כללו מידה של טקסיות ורשמיות שהעידה על רצינות המעמד ועל גמירת דעתו של המצווה, ולכן לא נדרש לגביהן אזכור מפורש של יסוד גמירת הדעת. לעומת זאת, צוואה בכתב-יד, הנכתבת לרוב בידי המצווה בינו לבינו, הצריכה דרישה מפורשת זו.

חשוב להדגיש: העובדה כי נוסח סעיף 25(ב) לחוק הירושה השתנה לאחר תיקון מס' 11 בשנת 2004 אינה פוגעת

במסקנה מושא רשימה זו, לפיה צוואה בכתב-יד מחייבת הטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש קיום הצוואה. אכן, בעבר, הסעיף כלל במפורש דרישה "בדבר גמירת דעתו של המצווה", כלומר שבית המשפט יוכל לקיים צוואה בכתב-יד רק אם נוכח שהמסמך משקף את רצונו האמיתי של המצווה. בתיקון 2004, דרישה זו לא נעלמה אלא שולבה והורחבה: כיום, סעיף 25(א) לחוק מטיל על בית המשפט לבדוק באופן כללי כי אין ספק שהצוואה משקפת את רצונו החופשי והאמיתי של המצווה, לכל סוגי הצוואות. עם זאת, גם לאחר תיקון מס' 11, צוואה בכתב-יד נותרה חשופה יותר לספקות לגבי אותנטיות המסמך וכשירות המצווה, משום שהיא נעשית בדרך שאינה טקסית ואינה מלווה בעדים או גורמים מאמתים. במילים אחרות, החוק הרחיב את העקרון לכל סוגי הצוואות, אך בשל המאפיינים המיוחדים של צוואות בכתב-יד - חוסר טקסיות, העדר עדים, קלות זיוף - המסקנה כי נדרש נטל הוכחה מוגבר כלפי מי שמבקש לקיימן נשאר בתוקף.

סיכום ביניים: שינוי הנוסח של סעיף 25(ב) לחוק הירושה אינו גורע מהצורך בנטל הוכחה מוגבר בצוואות בכתב-יד; להיפך: הוא מחזק את ההיגיון הפסיקטי והמעשי המצביע על הצורך בזיהור יתרה כדי להבטיח שמימוש רצונו האמיתי של המצווה לא ייפגע.

ד(2). יישום פסיקטי לאחר תיקון החוק

ואכן, בפסיקת בתי המשפט לענייני משפחה לאחר התיקון - ההגיון הזה נשמר, והדגש על הצורך בנטל הוכחה מוגבר בצוואות בכתב-יד ממשיך לעמוד בלב ההכרעה.

כך, בעניין פלונית¹⁵ (2021) בית המשפט לענייני משפחה בראשון-לציון (כב' השופט נ' פישר) קבע בהסתמך על חוות דעתו של כב' השופט טירקל כי ב"ע"א 9200/99 חנוכה נ' האפוטרופוס הכללי, פ"ד נו 801(3) נקבע כי נטל ההוכחה של גמירות דעת בצוואה שבכתב יד הוא נטל הוכחה כבד יותר מאשר בצוואות אחרות" (סעיף 10 לפסק הדין). הגם שהיה ראוי לציין כי מדובר בקביעתו של כב' השופט טירקל (דעת יחיד מבחינה פורמלית) ולא בפסיקת ההרכב כולו (אף שיתר חברי ההרכב לא הסתייגו מקביעה זו), דומה שאין חולק כי זו הקביעה המשפטית הנכונה שמשקפת את הדין. כב' השופט פישר המשיך וקבע כי "המבחן לקיומה של גמירות דעת בצוואה בכתב יד הוא מבחן חיצוני-אובייקטיבי, ועל מנת להוכיח כי התקיימה גמירות דעת, יש לבחון האם התקיימו שלושת התנאים שנמנו לעיל, היינו צוואה שנכתבה בכתב ידו של המנוח ועליה תאריך וחתימתו של המצווה. התקיימותם של תנאים אלו מצביעים על גמירות דעת" (שם, סעיף 11). למען הסר ספק, חשוב להבהיר כי ניסוח זה אינו מעיד על כך שהשופט פישר סבור כי עמידה בתנאים הפורמליים של כתב יד, תאריך וחתימה מספיקה להוכחת רצונו האמיתי של המצווה. מדובר באינדיקציה חיצונית בלבד, נקודת התחלה שמסייעת לבית המשפט בהערכת המסמך, אך אינה מחליפה את הצורך בבחינה מעמיקה של כוונת המצווה, כשירותו הקוגניטיבית והעדר השפעה בלתי-הוגנת. בפועל, בשל המאפיינים הייחודיים של צוואות בכתב-יד - היעדר עדים, חשיפה לזיופים והעדר המימד הטקסי - נקבע בפסיקה כי על מי המבקש לקיים צוואה כזו מוטל נטל הוכחה מוגבר, שיש לתרגמו להבאת ראיות נוספות כגון חוות דעת מומחה לכתב-יד, עדויות על נסיבות כתיבתה והוכחת חופש רצון המצווה. בכך נשמר איזון בין ההערכה האובייקטיבית של המסמך לבין ההגנה על רצונו האמיתי של המצווה.

עם כל הכבוד לפסיקתו של כב' השופט פישר, הקובעת כי התקיימות התנאים הטכניים בסעיף 19 (כתב יד, חתימה

ותאריך) עשויה להצביע על גמירות דעת, ברור כי **אין די בכך מבחינה מהותית**. למעשה, גם תנאים אלה ניתנים למניפולציה על ידי מי שמבקש לקיים צוואה בכתב-יד, וזאת לאור החסרונות האינהרנטיים של צוואות מסוג זה: היעדר עדים או גורם מאמת ניטרלי, חשיפה גבוהה לזיופים או שינויים במסמך, וחוסר אפשרות לוודא את כשירותו הקוגניטיבית של המצווה ואת חופש רצונו.

כך, לאחרונה (2024) קבע בית המשפט לענייני משפחה בחיפה (כב' השופט א' צ'יזיק) בעניין **פלונית**¹⁶, בין היתר בהסתמך על פסיקתו של כב' השופט פישר, כי (סעיף 56 לפסק הדין):

"נטל ההוכחה הנדרש לצורך הוכחת גמירות דעת בצוואה אשר נערכת בכתב יד הוא נטל הוכחה כבד יותר מאשר בצוואות אחרות, משום שבשונה מצוואה בעדים ובצוואה בפני רשות וצוואה שבעל-פה, שיש בעשייתן מידה של טקסיות ורשמיות המעידה על רצינותו של המעמד ועל גמירת-דעתו של המצווה, הרי שצוואה בכתב יד נעשית מטבע הדברים בין האדם לבין עצמו, ואינה נערכת במעמד טקסי ורשמי, כך שנטל הוכחתה כבד יותר מאשר ביתר צורות עריכת הצוואה".

במאמר מוסגר: לפני ההלכה שנפסקה בעניין **חנוכה**, כב' השופטת ש' וסרקרוג הביעה בעניין **לביא (לייבה)**¹⁷ את העמדה המנחה כי (סעיף 13 לפסק הדין):

"אם אמנם מתקיימות הדרישות המינימאליות של צוואה בכתב-יד, דרישות שיש בהן להוביל למסקנה כי אכן מדובר במסמך שהוא צוואה אמיתית, הבאה להעיד על גמירות דעתו של המצווה, הרי שבמקרה כזה יועבר הנטל לבעל הדין הטוען כנגד תוקפה של הצוואה ולמי שמתנגדים לקיימה".

אף שכב' השופטת וסרקרוג קבעה כי משעה שמתקיימות הדרישות המינימליות (הפורמליות) של צוואה בכתב-יד עובר הנטל למתנגד, אין בדבריה כדי לשלול - ואף לא כדי להחליש - את ההצדקה המובנית להטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש הקיום מלכתחילה. קביעתה של השופטת וסרקרוג עוסקת בשאלה הדיונית מי נושא בנטל השכנוע לאחר שהונחה תשתית בסיסית לקיומה של צוואה, אך אינה נוגעת כלל לעוצמת הראיות הנדרשות ממבקש הקיום לשם הנחת אותה תשתית (על כך נרחיב בפרק ה' להלן). יתר על כן, אף אם לאחר הנחת התשתית הראשונית הנטל עובר למתנגד כשיטתה של השופטת וסרקרוג - בשל מאפייניה המיוחדים של צורת צוואה זו - העדר עדים, העדר טקסיות והעדר מנגנוני אימות - הנטל המוטל על המתנגד לקיום צוואה בכתב-יד הוא מטבעו **קל יחסית**: די לו להצביע על אינדיקציות מהימנות הפוגמות באזורי הכשל המובנים של צורת צוואה זו, כדי לערער את התשתית שהציג המבקש. לעומת זאת, מבקש הקיום נותר זה הנדרש לשכנע ברמת הוכחה גבוהה בקיומה של גמירות דעת ובהעדר פגמים בצוואה. כך נשמר האיזון הראייתי בין מבקש הקיום למתנגד (גם על כך נרחיב בפרק ה' להלן).

16 ת"ע (משפחה - חי') 27404-01-23 פלונית נ' האפוטרופוס הכללי מחוז חיפה והצפון (8.12.2024).

17 ה"פ (מחוזי - חי') 331/94 לביא (לייבה) זאב נ' לייבה אייזיק (8.7.1997).

משנקבע כי על מבקש הקיום של צוואה בכתב-יד מוטל נטל הוכחה מוגבר (כלומר - הצורך להוכיח את גמירות דעת המצווה), מתחדדת השאלה המעשית - כיצד עליו לעמוד בנטל זה. לכך נקדיש את הפרק הבא.

ה. היבטים מעשיים - כיצד עומדים בנטל ההוכחה הגבוה בצוואה בכתב-יד

כמוסבר לעיל, צוואה בכתב-יד מחזיקה ביתרונות של פשטות ונגישות, אך באותה עת חסרה מנגנוני אימות פורמליים, דבר שמחייב הטלת נטל הוכחה מוגבר על המבקש לקיים אותה. על מנת לממש את צוואתו של המצווה ולצמצם את הסיכון לפסילת הצוואה, מומלץ לנקוט צעדים מעשיים שמחזקים את אמינות המסמך ומסייעים לעמוד בנטל ההוכחה.

תמיכת הבקשה לקיום צוואה בחוות דעת מומחה לכתב-יד: מומלץ להיעזר במומחה גרפולוגי מוסמך, שיבחן את כתב-היד ויאשר את התאמתו למסמכים אחרים שנכתבו על ידי המצווה. חוות הדעת צריכה להיות מפורטת, מבוססת היטב, ובלתי מוטלת בספק, כדי להעניק לבית המשפט כלי ראייתי חזק.

הבאת ראיות לנסיבות עריכת הצוואה: תיעוד ההקשר בו נכתבה הצוואה מסייע להראות כי היא משקפת את רצון המצווה האמיתי. ראיות כאלה יכולות לכלול: תיעוד התנהלות המצווה בתקופה הרלבנטית, עדויות של קרובים או אנשים שהיו עמו בקשר רציף, מידע על היחסים בין המצווה לנהנים המיועדים בצוואה, והצגת מניע סביר לעריכתה.

הוכחת כשירות קוגניטיבית: חשוב להראות כי המצווה היה צלול דעת בזמן עריכת הצוואה. ניתן להיעזר במסמכים רפואיים המעידים על מצבו הקוגניטיבי, עדויות של מקורבים המזהים את מצבו ומסבירים את כושרו לקבל החלטות בזמן עריכת הצוואה או בסמוך ככל הניתן.

הוכחת העדר השפעה בלתי הוגנת: יש להציג ראיות לכך שהצוואה נערכה מרצון חופשי וללא לחץ, איום, מניפולציה או תלות יוצאת דופן בין המצווה לבין הנהנים. ראיות אלו יכולות לכלול: תיאורים של נסיבות כתיבת הצוואה, עדויות של עדים בלתי תלויים, תיעוד נוסף, כגון סרטון קצר בו המצווה מצהיר על רצונו החופשי ומסביר את תוכן הצוואה (ראו בהקשר זה ההמלצה בפרק ז' להלן). יצויין כי בהצעת חוק דיני ממונות אשר טרם אושרה בכנסת נכללה גם האפשרות לערוך "צוואה חזותית" (כדרך רביעית לעריכת צוואה, ראו סעיף 19). עם זאת, נוכח מהפכת ה-AI דומה כי יש להיזהר גם עם הצעה זו. עמד על כך כב' השופט א' זגורי בעניין **מנור**¹⁸ (סעיף 70 לפסק הדין והאסמכתאות הנזכרות שם):

"חשש זה במקומו הוא ויש לצפות כי הפסיקה (ובוודאי הטכנולוגיה) תפתח כללים חדשים בכל הקשור לקבילות סרטונים זאת נוכח כניסת טכנולוגיית הבינה המלאכותית (AI) המאפשרת ליצור תכנים המתיימרים לשקף מציאות, שמעולם לא קרתה (תופעה המכונה Deepfake). טכנולוגיה זו מאפשרת כיום לייצר 'תיעוד' בדרך של סרטון ויזואלי כשהוא כולל קול, של אדם האומר ועושה דברים כביכול, אף שהדברים לא קרו. אם בעבר נדרשה מומחיות גרפולוגית

וכלים אחרים כדי לגלות זיופים וניסיונות להתחקות במדויק אחר חתימתו של אדם, נחיצותם של כלים חדשים אלו תתעצם כיום, נוכח האפשרות להתחקות אחר תנועותיו ופעולותיו ואף לעשות בהם שימוש פסול ... שאלות אלו ראויות לבחינה התייחסות והתמודדות מעמיקים יותר בעתיד לבוא".

מנקודת מבט נוספת, ניתן לראות את הטלת הנטל המוגבר על מבקש קיום צוואה בכתב-יד גם כהתאמה מערכתית שמטרתה לאזן בין הצדדים - לא כהכבדה דווקא על מבקש הקיום, אלא כהקלה יחסית על המתנגד, המצוי מלכתחילה בעמדת נחיתות ראייתית מובנית כאשר מדובר בבקשה לקיום צוואה בכתב-יד. בניגוד לצוואות בעדים או בפני רשות, שבהן קיימים מנגנוני אימות חיצוניים המאפשרים למתנגד לבחון את נסיבות עריכת הצוואה ולבסס טענות פגם (כגון עדות עדים, מסמכים רשמיים או רישום פורמלי), בצוואה בכתב-יד אין למתנגד כל מקור חיצוני אובייקטיבי שיכול לשמשו לצורך הפרכת המסמך. לפיכך, הדרישה המופנית כלפי מבקש הקיום להציג תשתית ראייתית כבדה וברורה אינה אלא תיקון של פער מהותי מובנה - פער שמקורו בכך שהצוואה מתהווה בין המצווה לבין עצמו, ללא עדים, ללא תיעוד וללא כל מבנה טקסי שיכול לספק אינדיקציות חיצוניות.

במובן זה, נטל ההוכחה המוגבר אינו בגדר עונש על מבקש הקיום אלא מנגנון הנועד לנטרל את היתרון הראייתי הבלתי-הוגן שהיה נוצר אילו די היה בהצגת המסמך הכתוב לצורך אישור קיום הצוואה. אם לא תוטל חובה להוכיח באופן משכנע את גמירות הדעת ואת אותנטיות הצוואה בכתב-יד, המתנגד היה נדרש להתמודד עם מסמך שעל פניו תקף על פי הדרישות הצורניות הפורמליות בחוק הירושה, אך חסר כל מנגנון אימות - מצב שמייצר אי-שוויון דינוי וראייתי. לכן, הטלת נטל הוכחה מוגבר על מבקש הקיום של צוואה בכתב-יד מאזנת אפוא את ההליך ומבטיחה כי שתי העמדות תיבחנה על בסיס תשתית ראייתית הוגנת ומקסימלית.

חשוב להדגיש כי החלת נטל הוכחה מחמיר על מבקש קיום צוואה בכתב-יד - או לחלופין, הקלה בנטל על המתנגד לקיומה - אינה מבקשת לפגוע בלגיטימיות של צוואות בכתב-יד כאחת מצורות הצוואה המוכרות בדין הישראלי, ואף אינה מבקשת להרתיע את הציבור מעריכתן. התכלית של ההחמרה נעוצה בראש ובראשונה בצורך להתמודד עם מקרים רגישים, מפוקפקים או מורכבים, בעיקר כאשר מדובר בעיזבונות משמעותיים, מערכים כלכליים גבוהים או מצבים שבהם הנסיבות מעידות כי מצווים היו אמורים להיעזר בגורם מקצועי או לבחור בצורות צוואה פורמליות ומאומתות. החמרה זו מכוונת למקרים שבהם הסיכון לשימוש מניפולטיבי במסמך כתוב, או לעריכתו תחת לחץ או מצב קוגניטיבי בעייתי, הוא גבוה.

מנגד, אין המדובר במהלך שנועד למנוע מאדם פשוט - בעל נכס יחיד, חסכון צנוע או דירת מגורים אחת - לערוך צוואה נגישה וזולה ללא צורך בעורך דין או בעלות כספית. ההסדר הנורמטיבי המוצע ברשימה זו אינו מכוון לפגוע דווקא באותה אוכלוסייה המבקשת לחסוך עלויות ולערוך צוואה בדרך פשוטה וישירה, אלא להבטיח כי במקרים שבהם מתעוררת מחלוקת אמיתית - במיוחד כאשר מדובר בהורשה של נכסים רבים או במצבים שבהם הנסיבות מעלות חשש - בית המשפט יוכל לבחון את המסמך בהירות רבה. כך נשמרים גם העיקרון של נגישות לעריכת צוואות בכתב-יד וגם הערך העליון של שמירה על רצונו האמיתי של המצווה.

הדגש על שמירת רצונו של המצווה אינו רק ביטוי לפרקטיקה השיפוטית המודרנית, אלא גם משקף את ההבנה העמוקה של בית המשפט העליון כי בדיני צוואות, בניגוד לדינים אחרים, החלטתו ורצונו של המצווה הם שקובעים

את התוצאה - ואין להסתמך על רצון או אינטרס של אחרים. יפים לענייננו הדברים שנקבעו על ידי בית המשפט העליון בעניין **לב"י**¹⁹:

"והרי בעניינה של הורשה (ודומה לה מתנה) המצווה הוא לעצמו: רצונו ורצונו בלבד - הוא שיכריע. אכן, בכל שאר ענפי משפט שהזכרנו יש זיקת גומלין אם תרצה: מגע ומשא, במובנו הרחב של המושג - בין שניים (או יותר): כך בחוזים, כך בעשיית עושר ולא במשפט, כך בנזיקין וכך במשפט העונשין. ואילו במשפט הצוואות המצווה הוא לעצמו: הוא לא השלה איש, ואיש לא הסתמך - ולא רשאי היה להסתמך - על מעשה צוואה שיעשה; הוא לא הזיק לאיש; אין הוא מחזיק תחת ידו רכושו של הזולת; והרי רצונו - ורצונו בלבד - הוא שיכריע".

ו. סיכום ומבט לדין הזר

ההלכה הפסוקה שנקבעה בפרשת **פלדמן** ושאושררה בפרשת **חנוכה** מטילה דרישה לראיות חזקות ומובהקות כאשר מדובר בצוואה בעל-פה. הנימוק לכך ברור: בהעדר מסמך כתוב, ובהיות המצווה אינו בין החיים, מתחדדת הסכנה של ייחוס אמירות למנוח שלא אמר, של עדויות כוזבות, ושל חוסר יכולת לאמת את אמיתות הדברים או את כשירות המצווה בשעת אמירתם. משום כך נקבע כי על בית המשפט לנהוג "משנה זהירות", ולבחון בקפדנות את מהימנות העדים ונסיבות הדברים.

בקל וחומר שיש להחיל זהירות זו על צוואה בכתב-יד, כאשר עצם כתיבתה או הנסיבות סביב החתימה עליה מעלות חשש לזיוף, השפעה בלתי-הוגנת או פגם בכשירות. כב' השופט טירקל התייחס לכך במפורש בעניין חנוכה לעיל. ודוק, אם לגבי צוואה בעל-פה, שבה החסרונות הראייתיים גלויים מראש, בית המשפט נדרש למשנה-זהירות - הרי שעל אחת כמה וכמה לגבי צוואה בכתב-יד, שהחזקה כלפי חוץ היא שהיא תקינה, ולכן קל יותר להתבסס עליה גם כאשר קיימים סימני אזהרה. דווקא משום שמסמך כתוב מעניק אשליה של ודאות, קיים סיכון גבוה שהמסמך ישמש כלי בידי מי שמבקש לעקוף את רצון המצווה האמיתי: באמצעות זיוף, החתמה במצב של חוסר הבנה, או יצירת "ראיות" לכאורה לתקפותה.

השוואה לדין הבינלאומי מחזקת את המסקנה כי יש להטיל נטל הוכחה (כלומר - להוכיח את גמירות דעתו של המצווה) מוגבר על מי שמבקש לקיים צוואה בכתב-יד. בצרפת, למשל, צוואה בכתב-יד ("testament olographe"²⁰) אכן מוכרת, אך בתי המשפט דורשים להוכיח את אותנטיות המסמך כדי למנוע זיוף או לחץ בלתי-הוגן. באנגליה²¹ ניתן להכיר בצוואות שנכתבו בכתב-יד, אך הן חייבות עדיין לעמוד בדרישות הפורמליות, כולל חתימת המצווה בפני שני עדים המאשרים את החתימה. גם בארצות הברית, במדינות שמכירות בצוואות בכתב-יד, בתי המשפט נוקטים זהירות יתרה כאשר קיימת מחלוקת לגבי תוכן הצוואה או כוונת המצווה. המגמה הבינלאומית ברורה: על אף פשטות ונגישות הצוואה בכתב-יד, שימוש בה אינו נפוץ, והיא חשופה יותר למחלוקות ולסיכונים זיוף. הדבר מצדיק קביעה כי על המבקש לקיים צוואה בכתב-יד מוטל נטל הוכחה מוגבר, בדומה לגישת הפסיקה בישראל.

¹⁹ ע"א 1212/91 קרן לב"י נ' בינשטוק, פ"ד מח(3) 705, 722 (1994).

²⁰ סעיף 970 בקוד האזרחי הצרפתי ([Article 970 - Code civil - Légifrance](#)).

²¹ סעיף 9 ב-[Wills Act 1837](#).

ז. מחשבות לעתיד

צוואה בכתב-יד היא כלי חשוב ומוכר בדיני הירושה, אך כיוון שהיא נעדרת מנגנונים פורמליים ומאמתים חיצוניים, נטל ההוכחה (הוכחת גמירות הדעת של המצווה) שיש להטיל על מבקש קיומה הוא גבוה במיוחד. נטל זה אינו גחמה משפטית, אלא תוצאה של איזון עדין בין כיבוד רצון המת לבין ההכרח להגן על מצווים מפני השפעות זרות ולשמור על אמינות המשפט. החמרת הנטל מבטיחה כי רק צוואות אותנטיות, ברורות ומבוססות יזכו להכרה, וכך נשמרת קדושת רצונו האמיתי של המצווה - שהוא ליבת דיני הירושה.

לצד האמור, ניתן להעלות על הדעת פתרונות מתונים אשר יאפשרו לשמור על נגישותה של צוואה בכתב-יד, אך במקביל יחזקו את אמינותה הראייתית. אחת הדרכים האפשריות היא עידוד מצווים לבצע **תיעוד וידאו קצר**, רצוי בזמן הכתיבה או בסמוך לה, שבו המצווה מציג את המסמך, מאשר כי כתב אותו מרצונו החופשי, מסביר את תוכנו (בין אם על דרך הקראתו ובין אם בדרך אחרת) ומצהיר על כשירותו ומודעותו למעשיו. הקלטה כזו אינה מטילה נטל בירוקרטי או כלכלי משמעותי על המצווה, אך היא עשויה להפחית באופן ניכר את החשש לזיוף, להשפעה בלתי-הוגנת או לעריכת המסמך תחת תנאים שאינם משקפים רצון חופשי. תיעוד וידאו מספק לבית המשפט כלי עזר משמעותי בעת בחינת גמירת הדעת והאותנטיות של הצוואה, מבלי לשלול את האפשרות לערוך צוואה בכתב-יד באופן פשוט ונגיש. עם זאת, יש להקפיד על זהירות עקב מהפכת ה-AI והסיכונים לזיופים חזותיים וקוליים.